

Redakcja naukowa
Zbigniew Siemiątkowski
Aleksandra Zięba

SŁUŻBY SPECJALNE WE WSPÓŁCZESNYM PAŃSTWIE



SŁUŻBY SPECJALNE
WE WSPÓŁCZESNYM PAŃSTWIE

Uniwersytet Warszawski
Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych
Instytut Nauk Politycznych

SŁUŻBY SPECJALNE WE WSPÓŁCZESNYM PAŃSTWIE

Redakcja naukowa
Zbigniew Siemiątkowski i Aleksandra Zięba



WARSZAWA 2016

Publikacja dofinansowana przez Wydział Nauk Politycznych
i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego
oraz Instytut Nauk Politycznych UW

Recenzent
prof. dr hab. Kuba Jałoszyński

Opracowanie redakcyjne i korekta
Ewa Rydlewska

Projekt okładki
Agnieszka Miłaszewicz

© Copyright by Authors and Dom Wydawniczy ELIPSA,
Warszawa 2016

ISBN 978-83-8017-135-0



Opracowanie komputerowe, druk i oprawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA,
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85,
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
Część I. Miejsce i rola służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa	
Henryk Cwiąg, <i>Rola służb specjalnych Drugiej Rzeczypospolitej w systemie ochrony bezpieczeństwa państwa. Wybrane problemy</i>	17
Zbigniew Siemiątkowski, <i>Rola i miejsce wywiadu w procesie podejmowania decyzji politycznych w obszarze bezpieczeństwa państwa</i>	37
Sławomir Zalewski, <i>Kontrwywiad w państwie epoki informacyjnej. Syndrom relatywizacji informacji niejawnych</i>	48
Bolesław Sprengel, <i>Ochrona kontrwywiadowcza realizowana przez ABW w świetle jej raportów z lat 2009–2014</i>	66
Mirosław Kwieciński, Krzysztof Passella, <i>Budżetowanie służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych RP w latach 2002–2014</i>	78
Krzysztof Passella, Mirosław Kwieciński, <i>Finansowe zmiany w funduszach operacyjnych polskich służb wywiadu i kontrwywiadu od 2006 r. – analiza budżetowa i obliczenia szacunkowe</i>	99
Andrzej Misiuk, <i>Uwarunkowania powstania i rozwoju amerykańskich służb specjalnych w XX w.</i>	128
Bartosz Saramak, <i>Biały wywiad w służbach specjalnych: znaczenie i perspektywy</i>	153
Jakub Sabała, <i>Studia nad służbami wywiadowczymi, jako przedmiot badań naukowych i kształcenia akademickiego</i>	169

Część II. Współczesne zagrożenia terrorystyczne

Katarzyna Żukrowska, <i>Zagrożenia bezpieczeństwa i ich ewolucja</i>	189
Tomasz R. Aleksandrowicz, <i>Terroryzm jako teatr: kultura szoku i przekraczania granic etycznych</i>	206
Aleksandra Zięba, <i>Oczekując nieoczekiwanego: zagrożenie terrorystyczne w Unii Europejskiej</i>	217
Waldemar Zubrzycki, <i>Finansowe podłoże działalności terrorystycznej</i>	235
Ewelina Waśko-Owsiejczuk, <i>Zwalczanie terroryzmu po 9/11 – nowe procedury, uprawnienia i narzędzia amerykańskich służb specjalnych</i>	247
Noty o autorach	260

Contents

Secret Service in the contemporary state
eds. Zbigniew Siemiątkowski, Aleksandra Zięba

Introduction	9
Part I. The Position and Role of Secret Service in the Security System	
Henryk Cwiąg, <i>The Role of the Secret Service of the Second Republic of Poland in the Protection of National Security. Selected Issues</i>	17
Zbigniew Siemiątkowski, <i>The Role and Place of Intelligence in the Political Decision-Making Process in the Field of the State Security</i> ...	37
Sławomir Zalewski, <i>Counterintelligence in the Information Era. Relativizing Syndrome State Classified Information</i>	48
Bolesław Sprengel, <i>Counterintelligence Protection Carried out by the Internal Security Agency in Light of Reports from the Years 2009–2014</i>	66
Mirosław Kwieciński, Krzysztof Passella, <i>Budgeting Intelligence and Counterintelligence Services in the Republic of Poland in the years 2002–2014</i>	78
Krzysztof Passella, Mirosław Kwieciński, <i>Financial Changes in the Operational Funds of Polish Intelligence and Counterintelligence Services Since 2006. Budget Analysis and Calculate Estimates</i>	99
Andrzej Misiuk, <i>Conditions of Emergence and Development of the US Special Services in the Twentieth Century</i>	128
Bartosz Saramak, <i>OSINT in Security and Intelligence Agencies: Importance and Prospects</i>	153
Jakub Sabała, <i>Studies in Intelligence as a Subject of Scientific Research and Academic Education</i>	169

Part II. Contemporary Terrorist Threats

Katarzyna Żukrowska, <i>Security Threats and Their Evolution</i>	189
Tomasz R. Aleksandrowicz, <i>Terrorism as Theatre: The Culture of Shock and Crossing Ethical Boundaries</i>	206
Aleksandra Zięba, <i>Expect the Unexpected: The Threat of Terrorism in the European Union</i>	217
Waldemar Zubrzycki, <i>The Financial Background of Terrorism</i>	235
Ewelina Waśko-Owsiejczuk, <i>The Fight Against Terrorism After the 9/11 Attacks – New Procedures, Powers and Instruments Used by the American Security Agencies</i>	247
About the Authors	260

Wprowadzenie

Tematem przewodnim niniejszej książki jest problematyka służb specjalnych w zmieniającym się świecie. W opracowaniu tym przyjęto, że nazwa „służby specjalne” oznacza zorganizowane struktury państwowe, ukierunkowane na niejawnie pozyskiwanie i ochronę informacji kluczowych dla utrzymania w kraju wewnętrznego ładu. Niezwykle istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa jest też przeciwdziałanie pozyskiwaniu informacji przez podobne struktury, identyfikowane jako obce instytucje prowadzące niejawne zadania operacyjno-rozpoznawcze. W wąskim znaczeniu pojęcie służb specjalnych odnosi się do jednostek wykonujących zadania wywiadowcze i kontrwywiadowcze. Natomiast w szerszym ujęciu dotyczy służb prowadzących działania operacyjno-rozpoznawcze¹. W ustawodawstwie polskim pojęcie to jest używane na określenie statusu nielicznych służb spośród grupy organów państwowych². Według art. 142 pkt 2 Regulaminu Sejmu RP służbami specjalnymi są: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencja Wywiadu, Służba Kontrwywiadu Wojskowego, Służba Wywiadu Wojskowego i Centralne Biuro Antykorupcyjne³. Również w ustawie o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu z 24 maja 2002 r., w rozdziale 2, dotyczącym Kolegium do Spraw Służb Specjalnych, w art. 11 zaliczono powyższe podmioty do służb specjalnych poprzez ich wyliczenie⁴. W ustawie o Centralnym Biurze Śledczym z 9 czerwca 2006 r. w art. 1 pkt 1 określono CBA jako służbę specjalną w zakresie zwalczania korupcji⁵. SKW i SWW formalnie zyskały status służb specjalnych (art. 1 i 2), a SKW – dodatkowo – status służby ochrony państwa, zgodnie z ustawą o Służbie Kontrwywiadu

¹ Por. S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005, s. 13 i 34.

² Zob. szerzej: M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *Służby specjalne w strukturze władz publicznych. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa 2014, rozdz. I.

³ Rozdz. 12 pt. Komisja ds. Służb Specjalnych i Postępowanie Komisji, art. Regulaminu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, tekst jednolity po zmianie z 31 marca 2016 r., M.P. 2016 poz. 349.

⁴ Dz. U. z 2002 r. Nr 74, poz. 676.

⁵ Dz. U. z 2006 r. Nr 104, poz. 706.

Wojskowego i Służbie Wywiadu Wojskowego z 9 czerwca 2006 r.⁶. Centralnym organem tych wyszczególnionych instytucji są ich szefowie. Z kolei określenie „tajne służby” w potocznym użyciu odnosi się do tych służb, które przeprowadzają operacje poza państwem pochodzenia.

Książka dzieli się na dwie części, z których pierwsza dotyczy miejsca i roli służb specjalnych w systemie ochrony bezpieczeństwa państwa. W drugiej części skoncentrowano się na wyzwaniu, jakim dla służb specjalnych współcześnie jest terroryzm. Istnieje kilka powodów, dla których wyróżniono w książce te dwa działy. Przede wszystkim zamierzeniem redaktorów było ukazanie poprzez teksty poszczególnych autorów wielości wątków wiążących się z omawianymi zagadnieniami. Uwzględniono zarówno aspekty teoretyczne, historyczne, jak i systemowe oraz funkcjonalne dotyczące służb specjalnych, w tym wywiadu i kontrwywiadu w Polsce oraz w wybranych państwach. Współcześnie utrzymanie istnienia państwa zależy od przeciwdziałania różnorodnym zagrożeniom – w tym związanym z działalnością obcego wywiadu – i od ich rozpoznawania oraz zwalczania. Skuteczność reagowania na nowe wyzwania i zagrożenia wiąże się także z zagadnieniem finansowania (budżetu) poszczególnych organów państwowych. Wszystkie te kwestie zostały zaprezentowane przez autorów w części pierwszej. Bezpieczeństwo podlega internacjonalizacji, między innymi poprzez „rozlewanie się” niebezpieczeństw o charakterze politycznym. Dlatego też wyodrębniono jedno z nich – terroryzm, aby ukazać wyzwania stojące przed służbami wywiadowczymi i kontrwywiadowczymi. Terroryzm jest ujmowany jako forma radykalnej przemocy politycznej – stosowana z premedytacją, nastawiona na wywołanie powszechnego strachu, będąca przejawem ekstremalnej wrogości wobec społeczności, w której atak został dokonany. Głównym celem działania terrorystów – nawet jeśli w retorycznych deklaracjach osób bądź organizacji terrorystycznych ma ono charakter odwetowy – jest wywarcie wpływu na decydentów politycznych, czyli próba wymuszenia konkretnych zachowań politycznych lub ich zaniechania. Zagrożenie terrorystyczne w państwach europejskich, szczególnie zaś w starych państwach członkowskich Unii Europejskiej, jest stosunkowo wysokie w porównaniu z latami poprzednimi, zarówno ze strony indywidualnych sprawców (tzw. samotnych wilków), jak i grup. Wysiłki instytucji zajmujących się przeciwdziałaniem temu zjawisku na poziomie krajowym i ponadnarodowym koncentrują się na niwelowaniu zagrożenia związanego z terroryzmem wewnętrznym obcego pochodzenia (*homegrown terrorism*) oraz z działaniami zagranicznych bojowników (*foreign fighters*). Autorzy rozdziałów zamieszczonych w drugiej części książki, uwzględniając potrzeby badawcze wynikające z obecnej sytuacji politycznej na świecie, podejmują zagadnienia dotyczące zarówno samego zjawiska terroryzmu, jego istoty, jak i aktywności poszczególnych grup

⁶ Dz. U. z 2006 r. Nr 104, poz. 709.

w wybranych regionach. Poruszają również kwestię przyczyn terroryzmu, w tym radykalizacji postaw i zachowań prowadzących do tej skrajnej formy przemocy politycznej. Wskazują też praktyczne rozwiązania w zakresie umacniania systemów przeciwdziałania terroryzmowi, zarówno na szczeblu międzynarodowym, jak i państwowym, oraz bariery współpracy wywiadowczej.

Przedkładana pozycja jest efektem aktywności naukowej pracowników Katedry Nauk o Bezpieczeństwie, w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Inspiracją do powstania publikacji była konferencja naukowa „Służby specjalne we współczesnym państwie”, która odbyła się 25 czerwca 2015 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Obecność na tej konferencji przedstawicieli polskich urzędów i instytucji państwowych, w tym służb ochrony państwa, oraz badaczy z całego kraju jest wyrazem dużego zainteresowania kwestiami bezpieczeństwa, a pośrednio – dowodem sukcesu kierunku bezpieczeństwo wewnętrzne prowadzonego przez Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Podstawowym celem naukowo-dydaktycznym Katedry Nauk o Bezpieczeństwie jest zaspokojenie zapotrzebowania na ekspercką wiedzę oraz praktyczne przygotowanie specjalistów w zakresie bezpieczeństwa państwa i utrzymania porządku publicznego. Program kształcenia łączy walory klasycznych studiów akademickich, opartych na solidnych teoretycznych i metodologicznych podstawach, z potrzebami przygotowania specjalistów w dziedzinach dotyczących szeroko pojętego bezpieczeństwa, w tym bezpieczeństwa jednostki, społeczności oraz instytucji związanych z funkcjonowaniem władzy publicznej. Rozwijająca się od 2012 r. – w ramach nauk społecznych – dyscyplina pod nazwą nauki o bezpieczeństwie jest niezwykle dynamiczna i cieszy się dużym zainteresowaniem wśród ludzi młodych. Wyrażamy głęboką nadzieję, że prezentowana pozycja wniesie istotny wkład w rozwój tej dyscypliny. Chcemy też wierzyć, że okaże się cennym przyczynkiem do debaty naukowej o przyszłości studiów nad bezpieczeństwem, a w szczególności badań nad wywiadem i terroryzmem.

Pierwszą część książki otwiera rozdział autorstwa Henryka Ćwięka (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie) pt. *Rola służb specjalnych Drugiej Rzeczypospolitej w systemie ochrony bezpieczeństwa państwa. Wybrane problemy*, w którym zaprezentowany jest polski wywiad czasów międzywojnia oraz ukazane są główne kierunki jego aktywności, ze szczególnym uwzględnieniem zwalczania wpływów Abwehry. Następnym rozdziałem, pt. *Rola i miejsce wywiadu w procesie podejmowania decyzji politycznych w obszarze bezpieczeństwa państwa*, którego autorem jest Zbigniew Siemiątkowski (Uniwersytet Warszawski), wprowadza w dalszą analizę problematyki służb specjalnych, odnosząc się do czasów współczesnych. Jego dopełnieniem jest rozdział III, autorstwa Sławomira Zalewskiego (Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie), zatytułowany *Kontrywiad w państwie epoki informacyjnej. Syndrom relatywizacji informacji niejawnych*. Bolesław Sprengel (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) w rozdziale pt. *Ochrona kontrywiadowcza realizowana*

przez ABW w świetle jej raportów z lat 2009–2014 poddał analizie publiczne sprawozdania Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Mirosław Kwieciński (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego) i Krzysztof Passella (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie) są autorami rozdziału V, pt. *Budżetowanie służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych RP w latach 2002–2014*, oraz rozdziału VI, pt. *Finansowe zmiany w funduszach operacyjnych polskich służb wywiadu i kontrwywiadu od 2006 r. – analiza budżetowa i obliczenia szacunkowe*. Andrzej Misiuk (Uniwersytet Warszawski) w rozdziale zatytułowanym *Uwarunkowania powstania i rozwoju amerykańskich służb specjalnych w XX w.* przedstawia narodziny i charakterystykę wywiadu i kontrwywiadu w Stanach Zjednoczonych. Rozdział VIII, pt. *Biały wywiad w służbach specjalnych: znaczenie i perspektywy*, autorstwa Bartosza Saramaka (Uniwersytet Warszawski), wprowadza czytelnika w kwestie związane z wykorzystaniem źródeł otwartych w pozyskiwaniu informacji. Część pierwszą książki zamyka tekst Jakuba Sabały (Uniwersytet Warszawski) pt. *Studia nad służbami wywiadowczymi jako przedmiot badań naukowych i kształcenia akademickiego*.

Część drugą, dotyczącą problematyki terrorystycznych zagrożeń bezpieczeństwa państwa, otwiera tekst Katarzyny Żukrowskiej (Szkoła Główna Handlowa) pt. *Zagrożenia bezpieczeństwa i ich ewolucja*. Z kolei rozdział autorstwa Tomasza R. Aleksandrowicza (Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie), zatytułowany *Terroryzm jako teatr: kultura szoku i przekraczania granic etycznych*, przenosi czytelnika w świat teatralnej inscenizacji terroryzmu i jego medialną otoczkę. W rozdziale XII, noszącym tytuł *Oczekując nieoczekiwanego: zagrożenie terrorystyczne w Unii Europejskiej*, Aleksandra Zięba (Uniwersytet Warszawski), odwołując się w pewien sposób do ekonomicznej koncepcji Nassima N. Taleba dotyczącej nieprzewidywalności (której symbolem jest „czarny łabędź”), odnosi ją do ataków terrorystycznych i charakteryzuje poziom zagrożenia na Starym Kontynencie. Kolejny rozdział, pt. *Finansowe podłoże działalności terrorystycznej*, autorstwa Waldemara Zubrzyckiego (Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie), ukazuje legalne i nielegalne metody pozyskiwania środków pieniężnych przez ugrupowania terrorystyczne. Część drugą książki zamyka rozdział pt. *Zwalczanie terroryzmu po 9/11 – nowe procedury, uprawnienia i narzędzia amerykańskich służb specjalnych*, w którym autorka, Ewelina Waško-Owsiejczuk (Uniwersytet w Białymstoku), analizuje wpływ „globalnej wojny z terroryzmem” (ogłoszonej przez prezydenta G.W. Busha po zamachach z 11 września 2001 r.) na zmiany instytucjonalno-prawne w Stanach Zjednoczonych.

Do każdego rozdziału dołączona jest bibliografia oraz streszczenie i słowa kluczowe w języku polskim oraz angielskim.

Składamy serdeczne podziękowania za pomoc w przygotowaniu niniejszego tomu Prof. Stanisławowi Sulowskiemu, dziekanowi Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych UW, oraz Prof. Andrzejowi Misiukowi, kierownikowi Katedry Nauk o Bezpieczeństwie UW, i wszystkim autorom – za ciekawe i potrzebne teksty. Problemy przedstawione w poszczególnych rozdziałach są ważne dla polityki bezpieczeństwa Polski i Europy, odnoszą się bowiem do reagowania na zagrożenia i umiejętności ich diagnozowania, ale także do kwestii dostosowywania się do stale ewoluującego środowiska bezpieczeństwa. Polityka bezpieczeństwa powinna zatem uwzględniać efektywność działania służb specjalnych. Mamy świadomość, że niektóre tezy zaprezentowane w poszczególnych rozdziałach mogą być kontrowersyjne dla decydentów politycznych, którzy często ignorują rozważania akademickie. Żywimy jednak przekonanie, że mogą one być wartościowym wkładem do debaty nad kształtem systemu bezpieczeństwa Polski i Unii Europejskiej. Podejmowana tematyka ma charakter otwarty i zachęca czytelnika do refleksji nad poruszonymi wątkami.

Mamy nadzieję, że zaprezentowane artykuły ukazują złożoność studiów nad wywiadem oraz badań nad terroryzmem w kontekście problematyki związanej z przeciwdziałaniem temu zjawisku. Zagadnienia te wymagają dalszych wszechstronnych i pogłębionych analiz. Zamieszczone teksty mogą się stać inspirującym głosem w dyskusji nad miejscem i rolą służb specjalnych w Polsce i efektywnością rozwiązań antyterrorystycznych.

Życzymy interesującej lektury!

*Zbigniew Siemiątkowski
Aleksandra Zięba*

Część I

Miejsce i rola służb specjalnych
w systemie bezpieczeństwa

HENRYK CWIĘK

Rola służb specjalnych Drugiej Rzeczypospolitej w systemie ochrony bezpieczeństwa państwa. Wybrane problemy

Każde państwo tworzy zorganizowany system uzyskiwania i ochrony informacji ważnych dla jego bezpieczeństwa. Informacje są często czynnikiem decydującym o sukcesie bądź porażce określonego podmiotu¹. Na szczególną uwagę zasługują służby specjalne, które są powoływane do gromadzenia oraz analizowania wiadomości o różnorodnych zagrożeniach. Ponadto mogą wspierać proces podejmowania określonych decyzji². Działalność tajnych służb jest przedmiotem badań naukowych coraz liczniejszej grupy historyków, niejednokrotnie wywołuje wiele emocji.

Pojęcie „służby specjalne”, choć coraz bardziej popularne, nie jest jednoznaczne. Z reguły utożsamiane jest z działaniami wywiadu i kontrwywiadu. Powszechnie obowiązujące w Polsce przepisy prawa nie określają tego terminu precyzyjnie³. Można go ujmować szeroko⁴, jednak w tym tekście uwaga będzie skupiona na poczynaniach wywiadu i kontrwywiadu. Chodzi tu o wyeksponowanie roli Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) (SG) Wojska Polskiego w systemie ochrony bezpieczeństwa państwa przed zagrożeniem ze strony Nie-

¹ A. Żebrowski, *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1983–2003)*, Kraków 2005, s. 23 i nast.

² M. Minkina, *Sztuka wywiadu w państwie współczesnym*, Warszawa 2014, s. 15–16.

³ Zob.: S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005, s. 13–15; Z. Grzegorowski, *Służby specjalne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2013, s. 15–18; P. Swoboda, *Co w tych służbach jest specjalne? Problemy związane ze stosowaniem pojęcia „służby specjalne” w Polsce po 1989 r.*, „E-Studia nad Bezpieczeństwem i Terroryzmem”, kwartalnik Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, nr 1, lipiec–sierpień–wrzesień 2014, s. 54–56.

⁴ Zob. szerzej: S. Zalewski, *Służby specjalne...*, s. 13–14; M. Jakubowska, *Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego w systemie bezpieczeństwa państwa*, w: A. Krzak, D. Gibas-Krzak (red.), *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*. Materiały i Studia, t. 2, Szczecin–Warszawa 2012, s. 9.

miec weimarskich i hitlerowskich, z uwzględnieniem istniejących uwarunkowań wewnętrznych i międzynarodowych.

Polska jest krajem o wyjątkowo trudnej i skomplikowanej przeszłości. Ponad stuletnia niewola, powstania narodowe, działalność konspiracyjna ukształtowały w Polakach, angażujących się do walki o niepodległość, cechy przydatne w działalności konspiracyjnej. To specyficzne doświadczenie zostało wykorzystane do organizacji wywiadu przeciwko byłym zaborcom⁵. Już pod koniec I wojny światowej członkowie konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) posiadali doświadczenie i duże możliwości w zakresie prowadzenia wywiadu i działań dywersyjnych⁶.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. było wydarzeniem nadzwyczaj ważnym. Tworzył się nowy układ sił w Europie. Przed Rzeczpospolitą pojawiło się wiele problemów, spośród których bezpieczeństwo miało wymiar szczególnie ważny. Na decyzjach politycznych w dużym stopniu zaważyło usytuowanie Polski między Niemcami i Rosją. Państwa te nie uznawały postanowień traktatu wersalskiego i dążyły do jego rewizji. Istotny wpływ na rozwój sytuacji w Europie po zakończeniu I wojny światowej wywierały rozbieżności w łonie zwycięskiej koalicji już w czasie obrad konferencji pokojowej we Francji⁷. W systemie wersalskim nie było miejsca dla dwóch dotychczasowych potęg – pokonanych Niemiec oraz ogarniętej wrzeniem rewolucyjnym Rosji. Niemcy nie pogodziły się ze stratami terytorialnymi na korzyść Polski. Podobnie Rosja, gdzie stworzono system komunistyczny, straciła obszary zagrabione Polsce przez Katarzynę II, które miały walory strategicznych rubieży⁸.

Jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości Tymczasowa Rada Stanu utworzyła Komisję Wojskową, a Rada Regencyjna Królestwa Polskiego powołała do życia Biuro Wywiadowcze, organizacyjnie podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (MSW)⁹. W październiku 1918 r. utworzono ważny organ zarządzania armią – urząd Szefa Sztabu Generalnego Wojsk Polskich¹⁰, a następnie przekształcono Komisję Wojskową w Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.).

Jesienią 1918 r., w wyjątkowo trudnych warunkach, tworzone struktury tajnych służb niepodległej Rzeczypospolitej. Brak jednolitego aparatu bezpieczeństwa sprzyjał powstawaniu różnych organów zwalczających wpływy obcych

⁵ A. Peptoński, *Wojna o tajemnice. W tajnej służbie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1944*, Kraków 2011, s. 13.

⁶ Tamże, s. 50.

⁷ A. Peptoński, *Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Toruń 2005, s. 11–12.

⁸ A. Nowak, *Pierwsza zdrada Zachodu. 1920 – zapomniany appeasement*, Kraków 2015, s. 28–29.

⁹ R. Witak, *Tajne wojny służb specjalnych II RP. Działalność Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego WP w latach 30. XX w.*, Łódź 2014, s. 29–30.

¹⁰ Dekret w przedmiocie ustanowienia Szefa Sztabu Wojsk Polskich został wydany 19 września 1918 r., a wszedł w życie 29 października 1918 r. Zob. tamże.

wywiadów¹¹. Po utworzeniu Sztabu Generalnego Wojsk Polskich¹² powołano Wydział Informacyjny, posiadający komórki zajmujące się: wywiadem ofensywnym i defensywnym, analizą armii obcych, oddziałami polskimi poza granicami kraju, a także studiowaniem biuletynów innych państw. Sztab Generalny został podzielony na 6 wydziałów. Wydział Informacyjny pod wpływem zmieniającej się sytuacji politycznej tworzył sieć placówek wywiadowczych i kontrwywiadowczych, by zapewnić dowództwu należyte rozpoznanie wrogów. W listopadzie 1918 r. organ ten składał się z 7 sekcji. Szefem wydziału był mjr Mieczysław Mackiewicz. Sekcją I, zajmującą się rozpoznaniem armii nieprzyjaciół, kierował rtm. Karol Anders. W Sekcji II (IIa – Wschód) prowadzono wywiad o charakterze ofensywnym na terytorium Rosji, Litwy, Białorusi, Ukrainy i Galicji. Jej pracę nadzorował mjr Mackiewicz. Na obszarze krajów zachodnich: Austrii, Niemiec, Francji i Anglii wywiadem kierował rtm. Anders (Sekcja IIb – Zachód). W ramach Sekcji II prowadzono także działalność kontrwywiadowczą pod kierownictwem por. Zygmunta Witeckiego. Sekcja III, zajmująca się rozpoznaniem wywiadowczym poza granicami, działała w dwóch kierunkach: wschodnim, dowodzonym przez mjr. Mackiewicza, i zachodnim, kierowanym przez rtm. Andersa. Sekcja IV przygotowywała biuletyny z działań na frontach. Na jej czele stał por. Feliks Józef Wróblewski. Do zadań Sekcji V należało przekazywanie kompetentnym władzom określonych informacji uzyskanych przez wywiad bądź kontrwywiad. Kierował nią mjr Mackiewicz wspólnie z por. Wróblewskim. Pracownicy Sekcji VI utrzymywali kontakty z attaché wojskowym w Berlinie, Wiedniu, Budapeszcie, Moskwie i Kijowie. Do zadań Sekcji VII należało prowadzenie szyfrów. Wydział Informacyjny miał duże możliwości działania. W grudniu 1918 r. przeprowadzono reorganizację, w ramach której przekształcono Wydział Informacyjny w Oddział VI Informacyjny. Podpułkownik Józef Rybak przejął dowództwo tej instytucji. Zastępcą został mjr Ignacy Matuszewski. Funkcję oficera łącznikowego z Ministerstwem Spraw Zagranicznych pełnił por. Ludwik Morstin. Działalnością sekcji zajmującej się specjalnymi zleceniami, sprawami organizacyjnymi oraz szyframi kierował kpt. Eugeniusz Chilarski. Kapitan Aleksander Myszkowski koordynował pracę wywiadowczą na Wschodzie. Problematykę spraw Zachodu oraz attaché wojskowych nadzorował kpt. Wiedman. Na czele utworzonego Oddziału Wywiadowczego Sztabu Generalnego stał mjr Matuszewski. Sekcją do spraw politycznych dowodził kpt. Walery Sławek. Zagadnieniami kontrwywiadu

¹¹ Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (CA MSW), sygn. 266, t. 27, Pismo Sekcji I Organizacyjnej Oddziału II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk.) do Biura Prezydyjnego MSWojsk. z 28 lutego 1921 r., s. 1–2; H. Ćwiąg, *Przeciw Abwehrze*, Warszawa 2001, s. 9 i nast.

¹² W zasadzie Sztab Generalny w ograniczonej formie powstał 21 października 1918 r. Funkcjonował w ramach Komisji Wojskowej przy Departamencie Wojny Tymczasowej Rady Stanu. Zob. szerzej: CA MSW, sygn. 1731, Organizacja i zadania Oddziału II Sztabu Generalnego (SG), opracowanie Oddziału II SG Ministerstwa Spraw Wojskowych z 14 stycznia 1927 r., s. 1–47.

zajmowała się Sekcja Wojskowo-Policyjna, którą kierował mjr Karol Bołdeskuł. Funkcję oficera łącznikowego z żandarmerią wojskową pełnił por. Witecki. Kierownikiem Biura Prasowego był por. Juliusz Kaden-Bandrowski. Reorganizację w tajnych służbach przeprowadzano w tym okresie często. Przystosowano formy wewnętrznej organizacji do nowych zadań i sytuacji. Sekcja do spraw Zachodu rozpoznawała sytuację militarną: Niemiec, Francji, Anglii, Włoch, Stanów Zjednoczonych, Jugosławii, Węgier, Austrii i Czechosłowacji. Do opracowań periodycznych meldunków i raportów wojskowo-informacyjnych na potrzeby władz wojskowych wykorzystywano informacje uzyskane od agentów.

Po rozpoczęciu wojny polsko-rosyjskiej przeprowadzono zmiany w strukturze organizacyjnej służb informacyjno-wywiadowczych¹³. W czerwcu 1919 r. sekcję polityczną oraz wojskowo-informacyjną przekazano do dyspozycji MSWojsk. Jesienią tego roku nastąpiły kolejne zmiany organizacyjne. Wiosną 1920 r. zreorganizowano służby specjalne. Ustalono kierunki działań ofensywnych i defensywnych. Wyłączono sprawy wykraczające poza ustalony zakres, np. w ramach zwalczania szpiegostwa rozpracowywano przemytnictwo czy nielegalny handel. Placówki defensywne po zgromadzeniu materiałów obciążających były zobowiązane do przekazywania ich kompetentnym agendum Dowództwa Okręgu Generalnego (DOG)¹⁴.

Rozbudowa struktur wojskowej administracji terytorialnej trwała nieprzerwanie od końca listopada 1918 r.¹⁵. Utworzono pięć Dowództw Okręgów Generalnych (Warszawa, Łódź, Lublin, Kielce, Kraków) i podlegające im dowództwa 17 okręgów wojskowych oraz dowództwo tzw. obszaru operacyjnego gen. Tadeusza Rozwadowskiego. Z biegiem czasu na bazie niektórych z tych okręgów utworzono nowe okręgi generalne¹⁶. W 1921 r. ukształtowała się organizacja wojskowej administracji terenowej. Zlikwidowano Okręg Generalny Kielce i powołano do życia dziesięć okręgów korpusu (z reguły na podstawie istniejących już okręgów generalnych). Wojskowy podział na Dowództwa Okręgów Korpusu (DOK) nie pokrywał się z podziałem administracyjnym państwa¹⁷. Po zakończeniu wojny polsko-rosyjskiej przystąpiono do demobilizacji armii, jej reorganizacji i przejścia na tzw. stopę pokojową. Pomimo podpisania w marcu 1921 r. traktatu pokojowego sytuacja Polski nadal nie była wyjaśniona. Sytuacja

¹³ A. Pepłoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 15–16.

¹⁴ CA MSW, sygn. 293, t. 282, Ekspozytura nr 4 Oddziału II SG w Katowicach, rozkaz Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa w Krakowie z 10 kwietnia 1929 r.

¹⁵ J.M. Majchrowski (red.), *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 120.

¹⁶ CA MSW, sygn. 282, Tymczasowa organizacja Dowództw Okręgów Generalnych, oprac. MSWojsk. z 31 maja 1920 r., k. 24–25.

¹⁷ E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974, s. 99.

polityczna na Górnym Śląsku była także napięta. Zaogniły się stosunki polsko-litewskie, brakowało stabilizacji w Galicji Wschodniej¹⁸.

Oddział II SG nadzorował działalność ekspozytur terenowych, usytuowanych z reguły w rejonach przygranicznych. Podlegały one bezpośrednio szefowi Oddziału II. Pracownicy ekspozytur utrzymywali ścisły kontakt z inspektorami armii, mającymi między innymi prawo do korzystania z materiałów wywiadowczych. Jeden z oficerów sztabu inspektora armii pełnił funkcję stałego łącznika pomiędzy sztabem a daną ekspozyturą¹⁹. Na czele ekspozytury stał szef, który nadzorował działalność podległych placówek. Sprawami finansowymi zajmował się oficer kasowo-gospodarczy.

W 1921 r. utworzono następujące ekspozytury Oddziału II Sztabu Generalnego WP: nr 1 w Wilnie, nr 2 w Gdańsku, nr 3 w Poznaniu, nr 4 w Krakowie, nr 5 we Lwowie, nr 6 w Brześciu. Placówki te prowadziły działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą w zakresie wyznaczonym przez centralę Oddziału II SG²⁰. Pracownicy Ekspozytury nr 1 zajmowali się działaniami specjalnymi na obszarze Litwy, Łotwy i Rosji. W orbicie zainteresowań Ekspozytur nr 2 i nr 3 znajdowały się Niemcy. W ramach działalności Ekspozytury nr 4 rozpracowywano wpływy służb specjalnych zachodnich oraz południowych sąsiadów. Natomiast w Ekspozyturach nr 5 i 6 zajmowano się Rosją, Białorusią i Ukrainą. Z uwagi na szczególne zagrożenie kraju w tym okresie, zadania natury kontrwywiadowczej cechowały się różnorodnością²¹. Obejmowały one szeroki zakres zagadnień dotyczących: zwalczania szpiegostwa, sabotażu, wrogiej propagandy, rozpoznania struktur organizacyjnych nieprzyjaciela, działań zapobiegawczych, wykrywania spraw szpiegowskich i przekazywania osób zatrzymanych władzom sądowym. Organami wykonawczymi służby defensywnej była żandarmeria (w przypadku przestępców wojskowych) i policja (w przypadku osób cywilnych). Pracownicy Sekcji Defensywy mieli prawo wglądu do akt spraw sądowych oraz wnoszenia zastrzeżeń w trakcie prowadzenia dochodzeń. Sekcję tę reprezentowali eksperci w czasie rozpraw sądowych o szpiegostwo, sabotaż lub agitację antypaństwową. Nadzór nad służbą śledczą w sprawach politycznych nienależących do kompetencji Ministerstwa Spraw Wojskowych sprawowało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. W gestii tego resortu spoczywały wszelkie zagadnienia natury organizacyjnej pionu śledczego. Dlatego też Sztab Generalny Naczelnego Dowództwa WP dążył do skoordynowania działalności obu resortów przez zacieśnienie kontaktów i wymianę niektórych materiałów.

¹⁸ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 4–9.

¹⁹ CA MSW, sygn. 292, t. z-1/4, Instrukcja ogólna dla służby Oddziału II z 12 sierpnia 1921 r., s. 3–8.

²⁰ Tamże. Tymczasowe ustanowienie ekspozytur Oddziału II SG, brak bliższych danych (b.b.d.), s. 7.

²¹ CA MSW, sygn. 292, t. z-1/41, Referat o reorganizacji Sekcji Defensywy, b.b.d., s. 5–7.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego polskie służby informacyjne były skupione w jednej instytucji i podległe ośrodkowi dyspozycyjnemu. Oddział II SG był najważniejszym informatorem dowództwa wojskowego i rządu. Miał on przekazywać ośrodkom rządowym informacje niezbędne do podejmowania istotnych decyzji. Oddział II wykorzystywany był także przez rząd do nadzorowania działalności stronnictw opozycyjnych, zwłaszcza lewicowych, oraz mniejszości narodowych. Oddział II stał się główną podporą ekipy rządzącej i przenikał do różnych resortów aparatu państwowego, szczególnie do resortu spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych. Tak rozległy zakres działań powodował znaczny rozrost tej instytucji²².

Wojskowy wywiad ofensywny Drugiej Rzeczypospolitej dzielono na tzw. głęboki, inaczej – strategiczny, oraz płytki – zwany przygranicznym. Działalność w ramach wywiadu głębokiego prowadzono bez ograniczeń terytorialnych. Realizowali go rezydenci i agenci ulokowani w instytucjach wojskowych, politycznych i gospodarczych innych państw. W latach 1919–1921 działania tego typu nadzorował Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, który następnie został przekształcony w Oddział II Sztabu Generalnego, a od grudnia 1928 r. – Sztabu Głównego. Rozpoznanie w ramach wywiadu płytkiego leżało w gestii ekspozytur terenowych²³.

Na początku 1921 r. Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego tworzyło struktury wywiadowcze, które miały działać w czasie pokoju. Zwracano uwagę na konieczność wprowadzenia centralizacji w służbach specjalnych. Duże znaczenie przypisywano efektywnemu wykorzystaniu agentury i oszczędnemu gospodarowaniu posiadanymi środkami finansowymi. Przyjęto zasadę, że działania wywiadowcze określonej ekspozytury obejmowały całość spraw rozpoznawanego okręgu²⁴.

Minister spraw wojskowych gen. Władysław Sikorski przedstawił w marcu 1922 r. wytyczne dotyczące angażowania oficerów do służby wywiadowczej poza granicami Polski. Do kompetencji szefa Sztabu Generalnego należało ustalenie limitu oficerów wykorzystywanych do działań specjalnych. Istniały dwie możliwości angażowania do tej służby. Oficerowie mogli być kierowani do działań wywiadowczych w ramach delegowania z jednostek macierzystych do wykonywania zadań wyznaczonych przez szefa Sztabu Generalnego lub też po otrzymaniu okresowego przeniesienia do rezerwy²⁵.

²² M. Zgórniak, *Oddział II Sztabu Głównego WP do 1939 roku. Rozeznanie zamiarów wroga w przededniu wojny oraz stan wiedzy Abwehry o polskich przygotowaniach obronnych*, w: Z.J. Kapera (red.), *Wkład polskiego wywiadu w zwycięstwo aliantów w II wojnie światowej*, Kraków 2004, s. 2.

²³ W. Skóra, *Placówka w Chojnicach. Z działalności wywiadu polskiego na Pomorzu Zachodnim w dwudziestolecie międzywojennym*, Słupsk–Chojnice 2006, s. 16–17.

²⁴ CA MSW, sygn. 291, t. 11, Pismo Oddziału II Informacyjnego Sztabu Generalnego w Warszawie do Ekspozytury Naczelnego Dowództwa w Poznaniu z 28 stycznia 1921 r., k. 4–6.

²⁵ CA MSW, sygn. 292, t. z-2, Wytyczne ministra spraw wojskowych w sprawie kierowania oficerów w celach wywiadowczych poza granice kraju z 8 marca 1922 r., s. 1.

Działania polskiego wywiadu w zakresie rozpoznania Republiki Weimarskiej na początku lat dwudziestych nie przynosiły spodziewanych rezultatów²⁶. Z raportu Oddziału II z 1921 r. dowiadujemy się, że „[...] do Referatu Ewidencyjnego «Zachód» nie wpłynęły ze źródeł własnych (wyjątek misja francuska) żadne materiały mogące być podstawą poważnej pracy ewidencyjnej [...]. Po trzymiesięcznej pracy [...] Referat «Zachód» nie jest w stanie dać nawet ogólnego poglądu, ugruntowanego na wiarygodnych danych, na organizację, siłę i uzbrojenie obecnie istniejących organizacji cywilno-wojskowych”²⁷. Referat „Zachód” nie uzyskał informacji dotyczących: programu rządu niemieckiego w zakresie rozwoju organizacji cywilno-wojskowych; stosunku Reichswehrministeriumu do związków o charakterze cywilno-wojskowym; organizacji władz centralnych i związków o charakterze wojskowym; liczebności i stanu uzbrojenia wojska²⁸.

Agenci polskiego wywiadu uzyskali jedynie fragmentaryczne dane o zmianach organizacyjnych w okręgach wojskowych. Rozpoznanie armii niemieckiej opierało się na wiedzy zawartej w oficjalnie publikowanych wydawnictwach. Niektóre informacje uzyskiwano od przedstawicieli francuskiej misji wojskowej²⁹.

Istotne znaczenie w systemie wykorzystywania zdobytych informacji miały organy ewidencyjne. Zajmowały się przetwarzaniem wiadomości na konkretne potrzeby. W wytycznych podkreślano, że „Niedopuszczalne jest uogólnianie wiadomości, np. nie wystarczy powiedzieć, że w danym państwie odbywa się demobilizacja czy mobilizacja. Trzeba poprzeć to faktami w rodzaju: w okręgu zachodnim odbywa się mobilizacja określonego rocznika, zarządzona rozkazem z dnia [...]. Fakty muszą być wartościowe. Nie wystarczy powiedzieć, że w miejscowości X znajduje się 300 żołnierzy i kilka dział. Należy bezwzględnie podać w skład jakiej jednostki wchodzi ci żołnierze [...]”³⁰.

Wywiad polski interesował się wieloma problemami. W wytycznych sporządzono katalog zainteresowań, na który składały się: plany operacyjne i zamiary państwa w zakresie przygotowań mobilizacyjnych; system organizacji armii, dowództw oraz centralnych władz wojskowych; organizacja okręgów wojskowych; organizacja poszczególnych rodzajów broni; skład organizacyjny oddziałów, pododdziałów, ich liczba, numeracja; lotnictwo wojskowe; wojska pancerne; nastroje i dyscyplina w wojsku; organizacja sądownictwa wojskowego; wyszkolenie armii; zdolność bojowa armii³¹.

²⁶ CA MSW, sygn. 289, t. 24, Pismo szefa Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa w Grudziądzu wg ustalonego rozdzielnika z 22 maja 1920 r., k. 58–59.

²⁷ CA MSW, sygn. 289, t. 55, Raport o braku materiałów informacyjnych w Referacie „Zachód” z października 1921 r., k. 67–68.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, k. 69.

³⁰ CA MSW, sygn. 289, t. 24, Instrukcja dla wywiadu wojskowego z 1923 r., k. 214–216.

³¹ Tamże, k. 215–216.

Działania specjalne prowadzone w latach dwudziestych w Niemczech zmierzały w dużym stopniu do rozpoznania organizacji cywilno-wojskowych, które były dobrze wyposażone i wyszkolone³². Strona polska starała się rozpoznawać Reichswehrę. Jednak bardzo trudno było pozyskać do współpracy żołnierzy niemieckich. Byli oni w większości wrogo usposobieni do Polski. Ich sytuacja materialna była dobra. Obawiali się surowej odpowiedzialności za szpiegostwo. Nabór do Reichswehry organizowały okręgi dywizyjne, a przeprowadzały go bataliony i pułki. Przyjmowano tylko wzorowych ochotników³³.

Niemcy w okresie odbudowy struktur i kadr wywiadowczych nawiązywali do wzorów przedwojennych, kiedy to dominował wysoki poziom moralny w oficerskim korpusie wywiadowczym. Do tego pionu przyjmowano oficerów, którzy przeszli odpowiednią selekcję. Oficer musiał być zdyscyplinowany, cieszyć się pełnym zaufaniem przełożonych. Wywiad niemiecki niejednokrotnie przypisywał większą wartość informacjom niż dokumentom, wzbudzającym często nieufność³⁴. Opinii tej nie należy traktować bezkrytycznie, można przypuszczać, że była ona wynikiem działań dezinformujących. Nie należy jednak sądzić, że Niemcy nie doceniali znaczenia zdobywanych dokumentów. Instrukcje często zawierały polecenia uzyskania określonych rozkazów, okólników bądź innych źródeł. Stanowiły one doskonały materiał do sprawdzenia informacji dostarczanych przez innych agentów. Abwehra z reguły ufała współpracownikom ideowym. Natomiast diametralnie inny był stosunek do agentury opłacanej bądź pozyskanej na podstawie materiałów obciążających. W początkowym okresie współpracy najczęściej w ogóle nie ufano tym ludziom, a później stosowano zasadę ograniczonego zaufania. Starano się więc w miarę możliwości angażować do współpracy informatorów działających z pobudek ideowych, choć nie zawsze było to możliwe. Wywiad niemiecki trafiał jednak w tym względzie na podatny grunt. Mniejszość niemiecka, prowadząc działalność szpiegowską, kierowała się względami ideowymi.

Wrogi stosunek Niemiec i Rosji do odrodzonej Rzeczypospolitej w dużym stopniu wyznaczał kierunki wspólnych działań tych państw. W tym kontekście należy podkreślić, że współpraca między nimi miała wcześniejsze tradycje³⁵. Powojenne współdziałanie niemiecko-sowieckie było „[...] naturalnym objawem dążenia do zaspokojenia potrzeb swoich krajów [...]”³⁶. Obejmowało sferę polityczną, wojskową i przemysłową. Oddział II zwracał szczególną uwagę na

³² CA MSW, sygn. 289, t. 62, Opracowanie Oddziału II SG dot. kontaktów polskiego wywiadu w wojsku niemieckim z 4 października 1932 r., k. 50–53.

³³ Tamże, k. 53–59.

³⁴ CA MSW, sygn. 240, Charakter obecnego wywiadu niemieckiego, bbd., s. 72–77.

³⁵ Zob. szerzej: M. Kellog, *Rosyjskie źródła nazizmu*, Poznań 2015.

³⁶ CA MSW, sygn. 614, t. 174, Współpraca niemiecko-sowiecka 1920–1933, Opracowanie Oddziału II SG z czerwca 1933 r., s. 1–66.

współpracę wojskową Armii Czerwonej z Reichswehrą, która w zasadzie rozpoczęła się już w 1919 r.³⁷

W kwietniu 1922 r. doszło do normalizacji stosunków niemiecko-sowieckich w Rapallo, gdzie Walter Rathenau i Gięorgij Cziczęrin podpisali układ, wzmacniający pozycję międzynarodową obu państw³⁸. Strony wymieniły także tajne noty³⁹. Rozpoczął się nowy okres współpracy między Niemcami a Związkiem Sowieckim. Pod koniec lipca 1922 r. w największej tajemnicy podpisano układ o współpracy wojskowej, której ostrze było wymierzone w Polskę⁴⁰. Traktat w Rapallo był początkowym etapem porozumienia, który wiódł do paktu Ribbentrop–Mołotow.

Wywiad Drugiej Rzeczypospolitej był szczególnie rozbudowany w dwóch kierunkach: wschodnim – przeciwko Związkowi Sowieckiemu, zachodnim – przeciwko Niemcom⁴¹. Samodzielne referaty „Wschód” i „Zachód” koordynowały w sztabie Oddziału II działalność wywiadu głębokiego i płytkiego, a także kontrwywiadu. Referat „Zachód” kierował działalnością dwóch ekspozytur terenowych – usytuowanych w Katowicach i Poznaniu. Ta ostatnia została przeniesiona w 1930 r. do Bydgoszczy. Ekspozytura nr 4 w Katowicach obejmowała swym zasięgiem nie tylko terytorium Śląska. Jej posterunki oficerskie były usytuowane w Cieszynie, Chorzowie, Nowym Targu, a do 25 sierpnia 1939 r. ekspozyturze tej podlegały placówki w Ostrowie Wielkopolskim i Częstochowie, które następnie zostały przekazane Ekspozyturze nr 6 w Łodzi⁴². Ze względu na złożoność spraw narodowościowych ekspozytura katowicka była w dużym stopniu zaangażowana w działalność kontrwywiadowczą⁴³. Ekspozytura bydgoska prowadziła działania specjalne na obszarze Prus Wschodnich, Wolnego Miasta Gdańska, Pomorza Zachodniego i w rejonach przygranicznych na północ od Warty i linii kolejowej Poznań–Berlin. Posiadała placówki oficerskie w Poznaniu, Grudziądzu, Starogardzie, Mławie, Lesznie, Białymstoku, Pile i Kwidzynie. Działalność wywiadu ofensywnego prowadzona przez tę ekspozyturę sięgała najczęściej 50–100 km w głąb terytorium niemieckiego. Bardzo często były z nią skorelowane poczynania kontrwywiadowcze. Obronne akcje zwalczania wpływów wywiadu niemieckiego

³⁷ Zob. szerzej: J. Wieliczka, *Reichswehra a Armia Czerwona. Nawiązanie kontaktów i pierwsze porozumienie 1919–1923*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1994, z. 112.

³⁸ H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 1988, s. 108.

³⁹ J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932*, Poznań 1975, s. 29–31.

⁴⁰ Na uwagę zasługuje rozpoznanie współpracy Reichswehry z Armią Czerwoną dokonane przez kierownika berlińskiej placówki In3 rtm. (mjr.) Jerzego Sosnowskiego. Zob. H. Ćwięk, *Rotmistrz Sosnowski. As wywiadu Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2010, s. 67–78.

⁴¹ W. Jastrzębski, *Major Żychoń i bydgoska ekspozytura wywiadu*, Bydgoszcz 1994, s. 25.

⁴² Z. Witrowy, *Elaborat o działalności Oddziału II Sztabu Głównego w okresie międzywojennym*, Wojskowy Instytut Historyczny, Pracownia Dokumentacji Naukowej (WIH PDN), sygn. I/3/17, s. 9–13.

⁴³ M. Cieplewicz, M. Zgórnjak, *Przygotowania niemieckie do agresji na Polskę w 1939 r. (w świetle sprawozdań Oddziału II Sztabu Głównego WP)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 9–10.

koncentrowały się na pograniczu polsko-niemieckim. Ekspozytura bydgoska, największa wewnętrzna placówka służb specjalnych w chwili wybuchu wojny, istniała już od dłuższego czasu. Została utworzona w czerwcu 1921 r. w Poznaniu, ale początki jej funkcjonowania sięgają 1919 r., kiedy to była agendą informacyjną Frontu Wielkopolskiego, a później od czerwca 1921 r. była częścią składową Oddziału II Naczelnego Dowództwa⁴⁴. Struktura organizacyjna Ekspozytury nr 3 była zmieniana kilka razy. W ramach reorganizacji wewnętrznej rozszerzono zakres działalności służb specjalnych, ograniczając jednocześnie zasięg pracy ewidencyjnej. Paradoks istniejącej sytuacji polegał bowiem na tym, że większą liczbę pracowników zatrudniano do ewidencjonowania i opracowywania uzyskanych informacji aniżeli do realizacji zadań specjalnych. W 1930 r. została ustalona struktura organizacyjna ekspozytury, która w zasadzie utrzymała się do września 1939 r. W jej skład wchodziły referaty: organizacyjny, studiów, kontrwywiadowczy, ponadto laboratorium techniczne i kancelaria. Działania o charakterze specjalnym prowadzono za pośrednictwem posterunków oficerskich. Zdobywano informacje z wielu dziedzin życia. Zwracano jednak szczególną uwagę na wiadomości o charakterze wojskowym, gospodarczym oraz politycznym⁴⁵. Ekspozytura ta rozpracowywała oddziały niemieckiego wywiadu wojskowego nr 1 w Królewcu i nr 2 w Szczecinie, działające na obszarze Gdańska, gdzie przy Prezydium Policji funkcjonowała zamaskowana komórka szpiegowska. Stronie polskiej zależało na stworzeniu jednolitego frontu działania. Taką opcję preferował kpt. Jan Henryk Żychoń, który pracując w Komisariacie Generalnym RP w Wolnym Mieście Gdańsku, ujawnił bezpośrednie powiązania tamtejszych niemieckich służb specjalnych z placówką Abwehry w Królewcu⁴⁶.

Placówki zwalczające obcy wywiad były rozmieszczone zarówno w rejonie pasa granicznego, jak i w głębi kraju. W pasie granicznym kontrwywiad z reguły skupiał swą uwagę na zadaniach o charakterze zaczepnym i defensywnym. Starano się stworzyć formę zapory, by ograniczyć bądź sparaliżować oddziaływanie wrogich ośrodków. W tym celu utworzono kilka stref, w których funkcjonowały sieci posterunków obronnych dysponujące odpowiednio wyszkoloną agenturą⁴⁷.

W ramach działań kontrwywiadowczych obserwowano i rozpracowywano tajne poczynania dyplomatów, przedstawicieli państw obcych, dziennikarzy, a także osób często podróżujących poza granice kraju bez szczególnych powodów. W sferze zainteresowań znajdowały się również osoby mające naturalne możliwości realizacji zadań wywiadowczych, gdyż mogły być one potencjalnymi kandydatami na szpiegów. Istotą działania kontrwywiadu było też rozpoznanie

⁴⁴ W. Jastrzębski, *Major Żychoń...*, s. 25–26.

⁴⁵ CA MSW, sygn. 679, t. 7, Komunikat nr 15, Krótka informacja o Ekspozyturze nr 3 Oddziału II SG, s. 2–5.

⁴⁶ W. Jastrzębski, *Major Żychoń...*, s. 25–27.

⁴⁷ Archiwum Straży Granicznej (ASG) w Kętrzynie, sygn. 1045/115, s. 2–3.

przeciwnika, tzn. uzyskanie potrzebnych wiadomości oraz operatywne ich wykorzystanie. Najbardziej cenna informacja mogła się okazać bezwartościowa, jeśli nie została we właściwym czasie przekazana kompetentnym organom. Starano się, by działalność kontrwywiadu była prowadzona systematycznie i konsekwentnie na podstawie ustalonego planu⁴⁸.

Represje karne stosowane przez władze polskie za szpiegostwo zależały od wielu czynników. Niewątpliwie były one wyrazem tzw. mocy państwowej. Struktura organów państwowych wywierała wpływ na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości. Państwo polskie broniło swojego bytu, stosując określone środki represji, adekwatne do ówczesnych możliwości⁴⁹. W trudnym okresie budowania struktur państwowych sprawność działań kontrwywiadowczych oraz sądownictwa pozostawiała wiele do życzenia. Dużo spraw szpiegowskich kończyło się umorzeniem i zwolnieniem zatrzymanych. Przyczyn tego stanu rzeczy doszukiwano się m.in. w niewłaściwie prowadzonych przez organy policyjne działaniach operacyjnych.

Zwalczanie wpływów obcego wywiadu nie było zadaniem łatwym⁵⁰. Wskazuje na to między innymi spadek liczby spraw szpiegowskich kierowanych do polskich sądów w latach 1925–1927, co potwierdzają następujące dane: 1925 r. – 248 spraw (655 osób); 1926 r. – 223 sprawy (493 osoby); 1927 r. – 145 spraw (349 osób). Należy założyć, że obce służby wywiadowcze nie tylko nie zmniejszyły natężenia swych działań, lecz je nawet nasiliły. Udoskonalily metody pracy i w związku z tym stały się trudne do rozpracowania. Pod koniec lat dwudziestych kontrwywiad stwierdzał nasilenie niemieckich akcji szpiegowskich. Abwehra starała się uzyskiwać informacje o Polsce od przedstawicieli różnych środowisk⁵¹.

Na początku lat trzydziestych nastąpiło wyraźne nasilenie działalności wywiadu niemieckiego, szczególnie kierowanego z Gdańska. W latach 1932–1933 organy kontrwywiadu na Pomorzu rozpracowały działalność 18 agentów zwerbowanych przez Prezydium Policji w Gdańsku. Zdrajcy ojczyzny zostali surowo ukarani. Wydano dziewięć wyroków śmierci, z których sześć wykonano, a trzy prezydent Rzeczypospolitej w drodze łaski zamienił na kary długoletniego więzienia. Natomiast w dziewięciu sprawach sądy orzekły kary 2–15 lat pozbawienia wolności⁵². Po dojściu Adolfa Hitlera do władzy w Niemczech w 1933 r. nastąpił dalszy wzrost aktywności Abwehry. Dążyła ona do pozyskiwania osób mających duże możliwości działań operacyjnych. Wyszukiwała

⁴⁸ CA MSW, sygn. 389, Wytoczne służby kontrwywiadowczej, brak roku wydania (b.r.w.), s. 126–129.

⁴⁹ L. Gondek, *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933–1939*, Warszawa 1974, s. 242.

⁵⁰ Zob. szerzej: CA MSW, sygn. 278, t. 38/2, Statystyka spraw szpiegowskich i komunistycznych za 1927 r., s. 1–74; H. Ćwięk, *Przeciw Abwehrze*, s. 102 i nast.

⁵¹ W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939*, Warszawa 1977, s. 261–263.

⁵² H. Kopczyk, *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu 1920–1933*, Gdańsk 1970, s. 171.

wśród ludności polskiej jednostki o słabym charakterze, skorumpowane, często mające w drzewie genealogicznym ślady pochodzenia niemieckiego. Oficerowie Abwehry niejednokrotnie odwoływali się do uczuć patriotycznych kandydatów na współpracowników. Wywiadowi niemieckiemu udawało się werbować do współpracy nie tylko podoficerów wojska⁵³. Abwehra miała dogodne warunki do prowadzenia działalności szpiegowskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. Istniejące ułatwienia oraz pomoc ze strony obywateli polskich narodowości niemieckiej sprzyjały penetracji wywiadowczej, utrudniając jej zwalczanie przez polski kontrwywiad. Szczególna sytuacja istniała na Śląsku, gdzie wielu Polaków było uzależnionych od niemieckich sfer przemysłowych. Dobra organizacja Abwehry i sprzyjające warunki nie uchroniły jednak jej placówek od porażek w walce na tajnym froncie polsko-niemieckim.

Wywiad polski działał na terenie Niemiec w trudnych warunkach. Tajne służby Oddziału II SG na początku lat dwudziestych prowadziły rozpoznanie Niemiec w ramach trzech okręgów. Placówki oficerskie utworzono przy konsulatach w Berlinie, Hamburgu, Essen, Monachium, we Wrocławiu, w Szczecinie, Olsztynie, Kłajpedzie i Królewcu. Rozpoznawały one rozwój struktur wojskowych, handel bronią, współpracę niemiecko-rosyjską, działalność organizacji politycznych oraz paramilitarnych⁵⁴. W roku 1926 rtm. Jerzy Sosnowski zorganizował w Berlinie placówkę wywiadowczą oznaczoną kryptonimem „In.3”. Jego agentki wykradały największe tajemnice Reichswehrministerium⁵⁵. Centrala polskiego wywiadu posiadała istotne wiadomości dotyczące rozbudowy niemieckich sił zbrojnych oraz współpracy Reichswehry z Armią Czerwoną. Właśnie w Związku Sowieckim tworzono załóżki niemieckiej potęgi wojskowej. W stolicy Niemiec działała także placówka wywiadowcza „I.A”, która pełniła funkcję obserwacyjno-informacyjną oraz techniczną. Ułatwiała pracę innym placówkom⁵⁶.

Hitler po przejściu władzy w Niemczech nie ukrywał, że najważniejszą przesłanką odzyskania siły politycznej Trzeciej Rzeszy jest zbudowanie siły zbrojnej, która umożliwi „zdobycie nowej przestrzeni życiowej na wschodzie i jej bezwzględnej germanizację”⁵⁷. Kanclerz Rzeszy podjął działania prowadzące do szybkiego urzeczywistnienia programu przygotowania państwa do wojny⁵⁸. W czasie jednego z pierwszych posiedzeń rządu stwierdził, że zbrojenia w Niemczech od

⁵³ L. Gondek, *Działalność Abwehry...*, s. 127–128.

⁵⁴ A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 71–72.

⁵⁵ Zob. szerzej: H. Cwiąg, *Rotmistrz Sosnowski...*

⁵⁶ CA MSW, sygn. 289, t. 62, Opracowanie dotyczące działalności wywiadu „Zachód” w latach 1929–1930, z 23 lutego 1931 r., k. 1–19.

⁵⁷ Cyt. za: W. Kozaczuk, *Wehrmacht 1933–1939. Rozbudowa sił zbrojnych Trzeciej Rzeszy jako narzędzia presji, ekspansji terytorialnej i wojny*, Warszawa 1978, s. 98.

⁵⁸ M. Zgórnian, *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939*, Kraków 1993, s. 19.

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

